

Modern mästare mot mörka krafter

MOTVALLS Han stred mot murrigt måleri och mörka politiska krafter med samma intensitet. Isaac Grünewald förde modernismen in på den svenska konstscenen – och kämpade mot angrepp på sin judiska härkomst.

AV LOTTA PALMELIUS FOTORÄTTIGHETER GRÜNEWALDS EFTERLEVANDE

Med penseln tände han kulörta lyktor där det tidigare varit dovt ledljus. Konstnären **Isaac Grünewald** vågade bryta gränser. I en tid då nationalromantiker som **Anders Zorn**, **Carl Larsson** och **Bruno Liljefors** dominerade, öppnade han de murriga konstportarna, löste upp strama former och tog hem kontinentens alla sprudlande färger.

Nytt och fräscht, ljusst och lekfullt! Ja, Isaac Grünewald blev vår första svenska modernist med ett alldeles eget språkande måleri.

Men bakom de glättiga bildytorna fanns inte bara en envis kamp mot synen på konst utan också på hans person. Med sitt "osvenska" temperament fick Grünewald ständigt slåss mot antisemitiska angrepp, komma ur en mix av vurmen för det inhemska och en framväxande nazistisk rörelse i Europa. Det visar författaren **Per Gedin** i biografien *Isaac Grünewald – modernist och människa* som kommit nu, snart 70 år efter konstnärens död. Genom att rota bland brev, artiklar och anteckningar träder bilden fram av en grovt underskattad avantgarde-konstnär.

–Grünewald var en otroligt snabb målare och gjorde så mycket, vilket har gett en felaktig bild av hans konstnärskap. Ser man till de verkligt framstående verken, så var han bland de främsta av europeiska modernister. Han blev orättvist behandlad av konstinstitutionerna.

Per Gedin, författare.

FOTO CAROLINE ANDERSSON

Hade motståndet med hans person att göra?

–Han var besvärlig. Grünewald växte upp i enorm fattigdom och tog sig fram utan hjälp av någon. Då blir man aggressiv. Han fick aldrig något gratis, säger Per Gedin.

Känsla för detaljer redan som barn

Isaac Grünewald kom från ett judiskt hem. Pappans släkt var polska judar och mamman hade flytt från förföljelser i Lettland. Familjen bodde i Stockholm i den då fattiga stadsdelen Södermalm på en rad adresser. Med tretton barn var det knapert. Pappan hankade sig fram som gårdsfarihandlare runt Stockholms skärgård och unge Isaac tog gärna skissblocket och följde med. Han har skrivit passionerat om allt sinnena då upplevde:

"Vad jag längtade efter sommaren och att få följa med min far på dessa skärgårdsresor! Jag kan ännu minnas den friskt fräna doften från det nyskurade golvet, på vilket min far och jag låg och övernattade och som blandade sig med dofterna av de sötsyrliga rågakorna på en stång under taket, den mer kraftigt betonade odören från fiskredskapen och de tjärade båtarna från sjöboden utanför fiskarstugan på Möja."

Redan då hade konstnären känsla för detaljer; hur solen "vräkte miljarder diamanter i vattnet mellan kobbarna".

Ja, ynglingen ville måla men färg kostade en del. Isaac var uppfinningsrik. Han sålde egna marionetter och vindsnurror, fick en slant för att spola skridskobanan på gården, liksom att fixa en teater på vinden – där den allra första grünewaldska scendekoren målades.

Isaac Grünewald

Yrke Konstnär, scenograf, dekoratör.

Levde 1889–1946, blev 56 år.

Bodde Stockholm och Paris.

Familj Gift med Sigrid Hjertén 1911–1937 och Märta Grundel 1937–1946, sönerna Torsten, Iván och Björn.

Kuriosa Gjorde takmålningen i Konserthuset i Stockholm och valde även husets blå fasadfärg, liksom de gamla spårvagnarnas kalla blå färg som skulle stå bra mot stadens varma fasadkulörer.

Aktuell I *Isaac Grünewald – modernist och människa* av Per Gedin (Bonniers).

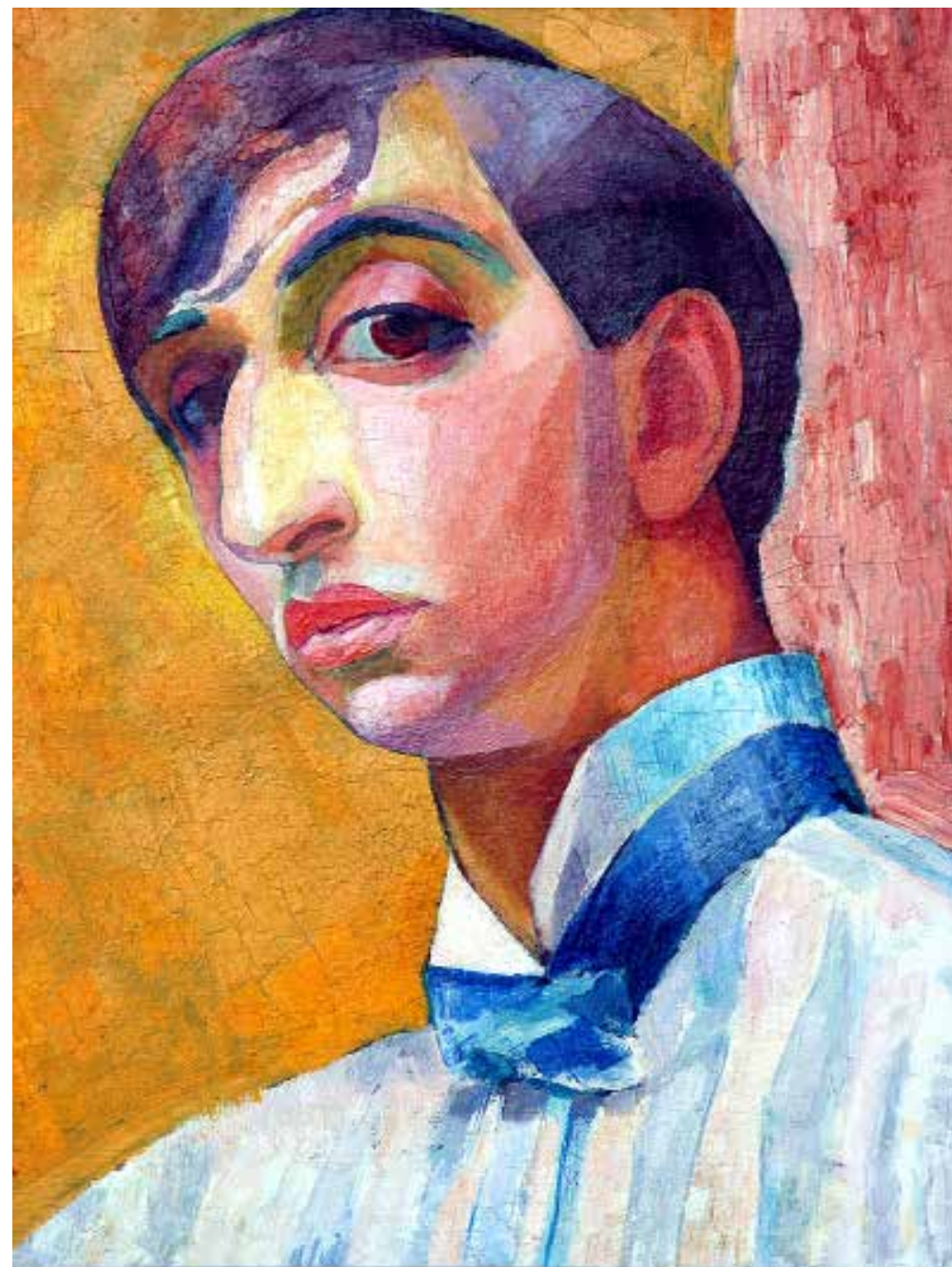
Pengarna lär bara ha räckt till fyra tuber färg: vit, svart, röd och blå. Så den glödande solnedgång Isaac ville måla fick vänta. Istället blev det ett vinterlandskap med halmstäck och röd stuga. Men, som han skriver, "hur jag nu bar mig åt blev det till och med nyanser av violett i snön och grönbliätt i himlen".

En tidig trollkonstnär med färg, alltså.

Stjärna och svart får

Dessa magiska kulörta fingrar kom att bli Isaac Grünewalds signum. Den konstnärliga talangen syntes tidigt i grundskolan. Isaac fick hoppa över en klass, han hade lätt för allt men utmärkte sig i teckning. Och på Södra Latins gymnasium uppmuntrades konstnärsdrömmarna.

Så Isaac sökte sig till en nystartad målarskola, piggare än den mossiga Konstakademien. Nu skulle man ut ur

Självporträtt, 1912. Grünewald mötte antisemitismen med att poängtera stoltheten över sin judiska härkomst. Här lyfter han fram sina judiska drag; en framträdande krokig näsa och mörka ögonlock.

unkna ateljéer, måla landskap och levande modeller, inte antika gipsskulpturer!

Denna friska fläkt lockade 16-åringen oerhört. Idéerna kring konsten var lika viktiga som själva målandet – och Isaac Grünewald förblev också en flitig offentlig konstdebattör hela livet.

Han hängde med kursare som **Gösta Sandels**, **Einar Jolin** och **Einar Nerman** – skaparen av en av världens mest återgivna konstverk; solstickepojken på tändsticksaskar. Men Isaac var den som stack ut, både som skolans konstnärliga stjärna och svartafår. Han framstår som ledare för galna upptåg och hamnade gärna i hätska diskussioner. Med tonårig

tvärsäkerhet dömdes historiska mästare ut och samtidens Zorn, Larsson och Liljefors sågs som "klåpare".

Hade en speciell yttre stil

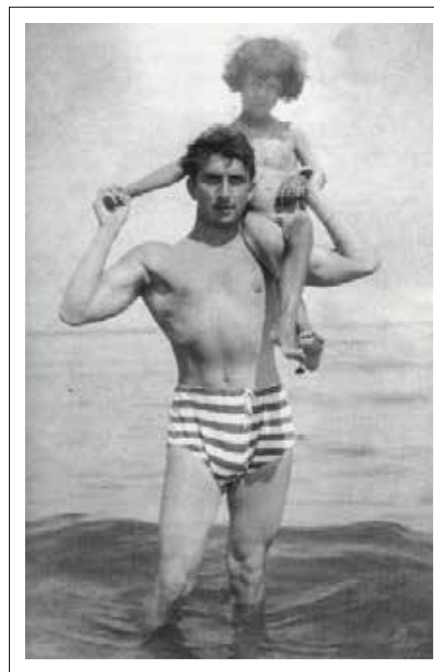
Isaac Grünewald förnekade sig inte. Även för den tidens konstnärliga djuping-look var nog hans yttre stil speciell: mager med stort yvigt hår, judiska korkskruslockar och utsirade örhängen och ringar i silver.

Efter "tre härliga år" på skolan, drog konstnären till Paris. Det var vinter, han var 19 år och levde ett så kallat romantiskt bohemliv; kyffigt, iskallt och fattigt med en huvuddiet på bröd, ost och vin.

Lyckan var dock total. I skapandets

Pappa Bernhard, mamma Sofia och de tre äldsta barnen, Isaac i mitten, 1891.

Isaac och sonen Iván på danska Gilleleja, 1917.

huvudstad strålade den nya konsten från museiväggarna; impressionisterna och andra som hemma inte ens hade nämnts: **Reinoid**, **Cezanne**, **Monet**, **Gauguin**, **van Gogh**. Men främst drabbades svensken av **Matisse**:

"Plötsligt stod jag framför en vägg som sjöng, nej, vrålade av färg och strålade av ljus. Här stod jag inför någonting helt nytt och hänsynslöst i sin ohämmade frihet. Mina nyförvärvade vänner, impressionisterna, förbleknade, smulades sönder, torkade bort. Alla de regler, jag förut lärt och använt, voro slojade, alla de lagar jag förut trott okränkbara, voro upphävda. Perspektiv, djupverkan genom valörer, alla sådana saker som man fått slita med i årtal ➔

Porträtten håller hög konstnärlig halt genom alla olika stilar. De är också grunden i ekonomin. Här hustrun Sigrid 1920 i bilden *Influensa*.

Om *Den blå skuggan* skriver Isaac 1915 till Pär Lagerkvist: "Har idag gjort en sak som kanske ej är så fullkomligt undermålig. [...] En sjukäkla skugga åter upp förgrund och båt."

FOTO GREGER STÅHLGREN/ALINGSÅS KONSTHALL

Ur akvarellsviten *Långholmen*, 1926. Fånge nr 693 skrev till Sigrid i Paris att cellen är ett "litet rent och ljust rum med stort gallerförsedt fönster med utsigt".

Många av de bästa målingarna hade Isaac kvar till sin död. Nationalmuseum var sena på bollen och istället blev Norrköpings konstmuseum först att köpa ett av hans nyckelverk; *Det sjungande trädet*, 1915.

➔ *voro obefintliga. Det var ett helt nytt språk som ljöd ur dessa dukar. Men så underligt, jag tyckte mig förstå detta språk.*"

Här var enbart färg och form viktigt – ja, den plana dekorerade ytan! Isaac Grünewald blev eld och lågor och sökte sig till Matisse's konstskola.

Stjärna och svart får

Väl hemma igen på sommaren träffade han **Sigrid Hjertén** på en textiltställning. Sigrid var fyra år äldre och kom från betydligt finare hem som dotter till en vice häradshövding. Mamman dog när Sigrid var ett par år, något som kan ha bidragit till hennes livslånga psykiska ohälsa.

Isaac blev förälskad men Sigrid var reserverad. Hon hade tänkt fortsätta på textilsåret för att bli designer, men Isaac övertalade henne att komma till Paris.

Sagt och gjort. På hösten 1909 reste Sigrid för att studera konst och under vintern blev de ett par.

1910 blev året för take off för Isaac Grünewald och för den svenska moder-

nismen. På våren ställde han ut i Sverige med *De unga*, en grupp som slöt upp kring den nya konsten.

Det blev skandalsuccé. Vissa tyckte bilderna visade på "osympati, okunskap och oförmåga att teckna" och var ett angrepp på den moderna livsstil som ersatt gamla fattig-Sverige. *Friskt vågat, menade andra, de unga var "goda löften" även om "konst är det ännu icke"*. Särskilt lyftes Isaac Grünewald fram, då det i hans färg fanns "mycken käckhet och upplifvande friskhet".

Men även antisemitiska tongångar började höras. Isaac borde tagga ner och inte måla så övermodiga självporträtt, om han nu "syns vara den **Aron** som skall föra sitt folk till det förlovade landet". En annan påpekade att av de unga utlevande målarna är trots allt Grünewald "den mest rasrena typen".

– Där fanns ju starka antisemitiska strömningar. Judar ansågs vara skumma personer som utnyttjade allt till sin fördel. Han hade ögonen på sig, menar Per Gedin.

Oavsett de blandade reaktionerna var

Isaac Grünewald nöjd. Han sålde en del och fick mecenater att bekosta en tid till i Paris. Sigrid var kvar där men höll honom ännu på sträckbänken. Hon var nu själv en lysande Matisseelev och fruktade säkert ofriheten i ett äktenskap. Till Isaac skrev hon nästan avspisande: "Roa dig duktigt och glöm inte att du har ett helt obrukat lif att leva. Du är ju så kolossal ung och dock redan ganska mogen".

Tog plats i det offentliga rummet

Men Isaac envisades. Han återvände till Frankrike stadd vid kassa. De målade och levde gott tillsammans. Sigrid klagade dock då och då över magbesvär, åkte hem till sommaren och i september skrev hon ner till Isaac: "Hur ska du nu ta min nyhet [...] min magkatarr var – ett barn. Svimma inte; det gjorde inte jag".

De gifte sig och i november 1911 föddes **Iván** i Sverige. Båda fortsatte måla. Isaac var mest efterfrågad, men drog med sig Sigrid och de ställde ofta ut tillsammans. Ekonomiskt gick det upp och ner. Han

gjorde porträtt, målade franska landskap och formgav bokomslag åt **Pär Lagerkvist**.

Isaac Grünewald tog mycket plats i det offentliga rummet. Han var debattglad, oerhörd produktiv och inte blygsam – som då han hyrde Liljevalchs konsthall för att visa 300 egna verk och en del kollegors. Detta kom att gå till historien som Expressionistutställningen 1918.

Men hans namn kantades också av konflikter. År 1913 fick konstnären uppdraget att utsmycka vigselrummet i Stockholms stadshus. Skissförslaget skapade debatt och verket refuserades. Efteråt blev det bråk i rätten om arvodet och ännu fler vändor i media då han fick många kollegors stöd. Allt landade i förlikning.

Några år senare blev det rättssak igen då han hade sålt sin första målning till Nationalmuseum och snuvat galleriet på provision. Andra tvister uppstod när Isaac gjorde scenografi till operor.

Isaac Grünewald sågs som en ekonomisk bråkstake. I själva verket hade han ett lättamt förhållande till pengar och

låga priser på sina verk, ty det viktiga var att bli sedd, inte rik. Bråken var mer en markering att ingen skulle få sätta sig på honom och han fick många fiender, som Sigrid skriver "till följd av ditt oförblommerade sätt".

– Grünewald blev faktiskt motarbetad. Konstvärlden gillade honom inte, han var besvärlig. Själv kände han sig heller inte helt accepterad, konstaterar Per Gedin.

Snart vände också medvinden. Ett decennium efter att Grünewald tillhört avantgardet, hade nya förmågor intagit konstscenen. Expressionismen var ute. Det skulle åter vara detaljerat och realistiskt, med volym och perspektiv.

Umgicks med Picasso och Matisse

Illa behandlad och förbisedd flyttade Isaac med familjen till Paris. Sonen Iván var nio år och Isaacs syster **Bertha** följde med som barnjungfru. Året var 1920 och de blev kvar där i tolv år.

Isaac och Sigrid var måna om att umgås med franska kollegor. De var väl

hemma i kretsarna och Isaac ställde ut med såväl Picasso som Matisse. Ekonomin var nu god. De köpte sin första bil, reste runt och målade landskap. Isaac sysslade också med konsthandel och hjälpte rika svenskar att köpa alster av franska artister. Han skötte försäljnings-snacket och Sigrid rodde affären i hamn, en god rollfördelning ansåg Isaac, ty "ju omtänksamare du blir, ju mer bohemien blir jag".

Med den färgstarke konstnären på avstånd uppskattades han nu hemma i Sverige. Isaac fick göra dekor och kostym till operor och en del teaterscenografi.

Det blev år av pendlande hem. Sigrid var ofta kvar i Frankrike och målade. Samtidigt kämpade hon med återkommande depressioner. Isaac hade öppet andra kvinnor vid sidan av. Även om det kanske fanns en deal om frihet i äktenskapet, har det spekulerats i att Isaacs notoriska otrohet bidrog till att bryta ner Sigrid.

Hennes hälsa var skör. Hon tog illa vid sig av följderna efter ett järnvägsbråk vid ➔

”

Isaac Grünewald förtjänar ett eget rum på Moderna museet.

→ ett besök i Sverige. Deras glada kompisgäng – rejält berusade enligt vissa vittnen – skulle efter krogbesök ta tåget till Göteborg, men Isaac hindrades att kliva på. Han envisades och Sigrid föstes då ur tåget så att hon gjorde sig illa. Isaac blev ursinnig och slog till konduktören.

Det blev rättegång. Isaac protesterade och bråket valsades runt i pressen, ofta med antisemitiska förtecken: Var man riktig svensk skulle man stå för sitt fyllebråk och ta sitt straff, men ”nu är det bara en kallhamrad och förslagen utlänning som söker svänga sig ifrån en obehaglig historia i främmande land”.

Domen blev en månads fängelse.

–Det var absolut en antisemitisk dom! Man kan bara titta på notan över vad de druckit: en snaps per person. Så så fulla kan de inte ha varit. Tvärtom, väldigt väluppfostrade i mina ögon, säger Per Gedin.

Invald i Konstakademien

Isaac Grünewald kom att bli en hatbrottsbekämpare. Han sa ifrån mot föreläsningar om judar, polisanmälde antisemitiska påhopp och ingrep mot nazister som tågade på Stockholms gator.

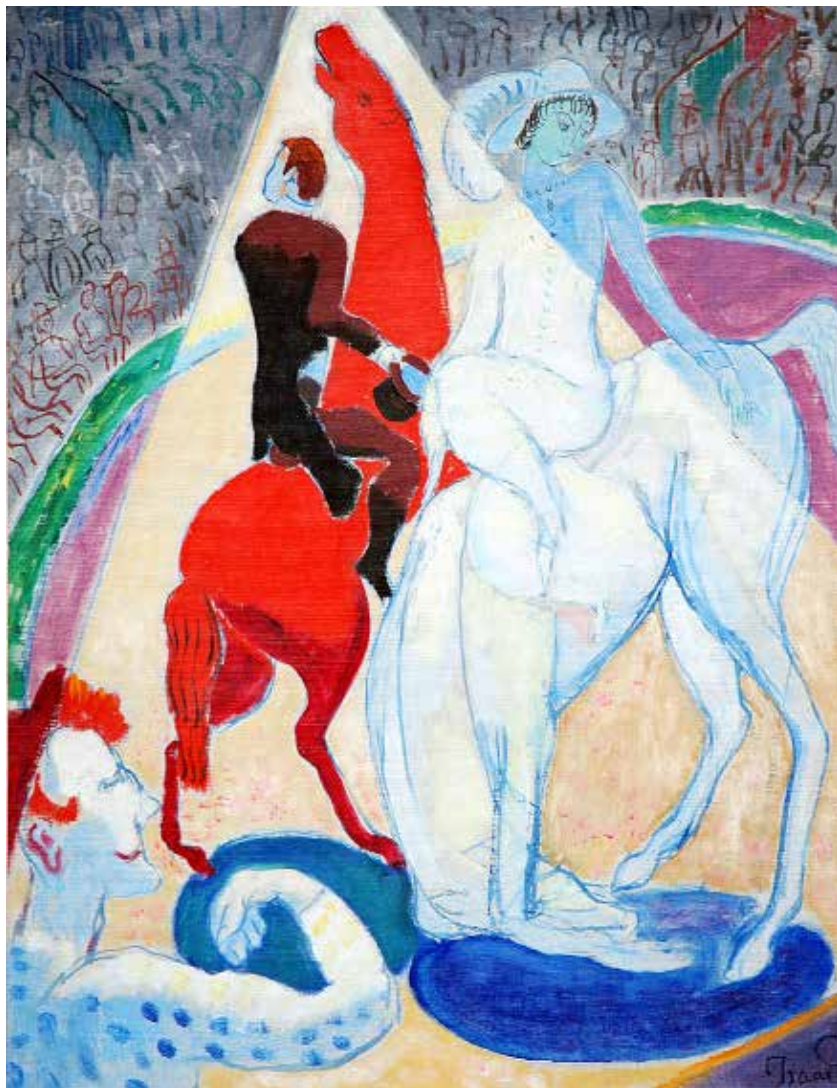
–Han var väldigt modig. Det fanns judar som tyckte att man skulle ligga lågt och hålla tyst. Grünewald var påpassad, först på 30-talet var han ganska skyddad då han älskades av etablissemanget, var professor och vän med **prins Eugen**.

Konstscenen ändrades snabbt. När kubismen och surrealismen gjorde entré i mitten av 1920-talet gick Grünewald hårt åt detta, troligen för att han själv stod och stampade. Alltmer osäker på sin egen väg, beklagade sig 36-åringen till Sigrid 1926 över bristen på inspirerande eldsjälar:

”Jag har sällan känt en sån längtan att få göra något ordentligt som nu. Jag har en känsla af att jag ännu inte gjort nån’ting och att jag bara preludierat. Men det är också ett patrasch som sysslar med konst i våra dagar.”

Samma år blev Isaac invald i Konstakademien. Det var en upprättelse och ett kvitto på hans betydelse i konstlivet. Nu blev plötsligt tradition och eviga värden viktigt. Respekt åt gamla mästare som **Rubens**, **Tizian** och **Breughel**, de som ligger bakom ”de underbaraste målningar som äro skapta af människohand och genie”.

Den forne omvälvaren Grünewald blev

Den röda och den vita hästen, 1918. Skillnaden mellan varmt och kallt ljus var något Grünewald älskade att jobba med, ofta som en ljusstråle genom bilden.

lika rabiat mot nya unga som han själv en gång blivit bemött: ”För den, som ej har respekt för kultur, konst, utveckling ur traditionen finns endast ett botemedel – rättgift.”

Några år senare utsågs han till professor vid Konstakademien. Då var han 43 år och omskrevs som ”en konstnär av Guds nåde”. Familjen flyttade hem till Sverige, Sigrids sjukdom bröt ut på allvar och i mars 1932 blev hon inlagd på Beckomberga. Hon åkte in och ut i perioder några år innan sjukhuset blev hennes hem för gott.

Isaac var ett stöd hela tiden under Sigrids sjukdom. Han uppmuntrade henne att måla och ordnade hennes första stora egna utställning 1936. Den blev Sigrid Hjerténs genombrott men då var hon för sjuk för att uppskatta framgången.

Gifta om sig efter moderns död

Sigrid och Isaacs relation var över men först när Isaacs mor dog 1937, tog han ut skilsmässa och gifte om sig med konsteleven **Märta Grundell**. Hon var 19 år yngre och de flyttade in i en stor villa i Saltsjöbaden. Isaac slutade som professor för att

starta en konstskola i sin ateljé i stan.

Snart föddes sonen **Björn**. Någon tid efteråt dök också den okände sonen **Torsten** upp. Han var ett par år äldre än Iván och blev till i en relation före Sigrid. Sonen var en total överraskning för Isaac men han och Märta öppnade famnen för Torsten.

En majdag 1946 då Isaac och Märta var på väg från Oslo kraschade planet och båda omkom. Sexårige sonen Björn var kvar hemma med sin barnflicka. Den 29 år äldre Iván och hans fru flyttade in med halvbrodern, men Björn fick sedan växa upp i sin mosters familj. Sigrid Hjertén överlevde exmaken ett par år och dog 1948 efter en lobotomi. När Isaac Grünewald gick bort 56 år gammal var han på sin kreativa topp. Per Gedin är kritisk till att konstnärens roll inte har lyfts fram mer och att synen på honom varit nedlåtande.

–Han har inte setts som lika stor som exempelvis **Nils Dardel** eller **Einar Jolin**. Vi har missat att Grünewald var så betydande, en av Europas absolut främste modernist. Han förtjänar ett eget rum på Moderna museet. □